

2. Крымский С.Б. Космонавтика как фактор космической цивилизации // Вісник Національного авіаційного університету. – Серія : Філософія, культурологія: Зб. наук. праць. – К.: НАУ. – 2008. – № 1(7). – С. 23-25.

3. Каменщикова И. Знания, настоянные на совести. / Человек без границ. http://www.manwb.ru/articles/philosophy/filosofy_and_life/sonscience_knowledge/

4. Крымский С. Принципы духовности XXI столетия / Ранкові роздуми. Зб. ст. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.

Н.Н. Сухова

С. КРЫМСКИЙ: ЧЕЛОВЕК НА ГРАНИЦЕ СТОЛЕТИЙ И ЦЕННОСТЕЙ

В статье рассматривается предвидение С. Б. Крымским существования человечества на стыке тысячелетий и перспективы его адаптации в новой эпохе.

Ключевые слова: духовность, нравственные нормы, ценности, глобализация, глобальные проекты, адаптации, выбор.

N. Sukhova

S. KRYMSKY: MAN AT THE JOINT OF AGES AND VALUES

The article deals with S.B. Krymsky's prediction upon the existence of mankind on the turn of the millennium, and the prospects for its adaptation to the new era.

Keywords: spirituality, moral norms, values, globalization, global projects, adaptations, choice.

УДК 2.17.57 (002.8)

І.В. Шаврина

БІОЕТИКА І РЕЛІГІЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Анотація. Стаття присвячена аналізу проблем, що є спільними для біоетики й релігії. Особлива увага приділяється проблемі моральнісного вибору людини, який може мати як світський, так і релігійний характер. Розглядається одна з головних проблем біоетики – формування біоетичного світогляду, який пов'язаний з моральнісним вибором, моральнісною відповідальністю і моральнісним правом людини. Аналізується актуальність проблем релігійного плану для біоетики як науки нового цивілізаційного суспільства.

Ключові слова: біоетика, релігія, людина, особистість, право, відповідальність, вибір, моральність, життя, смерть, біотехнології.

Вступ

Проблема співвідношення біоетики і релігії визначається низкою причин як науково-теоретичного, так і соціокультурного плану. Сучасний етап розвитку наукової думки характеризується появою нового феномену – біоетики. Біоетика є наукою інтегративною, що синтезує знання про людину, які вже обґрунтовані в медицині, психології, психіатрії, релігійній антропології, філософській антропології та ін. Моральнісний аспект є центром біоетики, він пов'язаний з її ставленням до всього живого, до життя як такого. Через це можна говорити про становлення біоетичного світогляду як цілісної системи поглядів на проблему людини. Початок процесу формування біоетичного світогляду тісно пов'язаний із науковим поступом, біомедичними практиками, загостренням проблем релігійного характеру. Унікальність біоетичного дискурсу створює передумови для розробки філософсько-методологічного ґрунту для дослідження біоетичного світогляду. Методологічна значущість проблеми пов'язана з необхідністю переосмислення фундаментальних філософських проблем, які стосуються визначення атрибутивних характеристик людини.

Ступінь розробленості проблеми

Сучасний період як вітчизняної, так і зарубіжної науки визначається дослідницької увагою до проблем біоетики з боку філософів, релігієзнавців, медиків, психологів, теологів, юристів та ін. Особливу увагу привертає біоетика дослідників в Америці й Західній Європі. Важливе значення сьогодні мають праці фундатора біоетики, американського лікаря В.Р. Поттера [9] щодо інтерпретації історичної еволюції смислового змісту поняття «біоетика». Окрім

того, слід відмітити науково-теоретичні ідеї в західноєвропейській філософії, зокрема у таких її представників, як І. Кант, І. Бентам, Д. Мур та ін. Еволюційна етика (Г. Спенсер, П. Кропоткін, В. Ефроїмсон), етика російських космістів (М. Федоров), етика «благоговіння перед життям» А. Швейцера також розкривають особливості становлення біоетики. Сучасні дослідники проблем біоетики – це такі відомі західноєвропейські вчені, як Г. Броуді, А. Геллерс, Д. Каллахан та ін. В Україні – це відомі дослідники – С. Вековшиніна [2], Л. Глебова [3], С. Денисенко [3], В. Кулініченко [2; 5], М. Попов [8], І. Сенюта [10; 11], Г. Терешкевич [12] та ін. Слід зазначити, що в сучасному світі проблеми біоетики викликають підвищений інтерес з боку православної, католицької, мусульманської, іудейської та інших конфесій. Питання релігійної моралі, що репрезентовані в біоетичному дискурсі, висвітлено в енциклопіках, виступах Папи Римського, в працях теологів.

Метою статті є методологічний аналіз тих проблем, які є актуальними для релігії й біоетики.

Основна частина

Однією з головних проблем біоетики є проблема морального вибору, оскільки на неї обернені й цілі, й завдання біоетики. Унікальність морального вибору в біоетиці полягає в тому, що цей вибір завжди тісно пов'язаний з екзистенціальними цінностями людини і реалізується на рівні великої значущості для соціуму. Йдеться про те, що в процесі життєдіяльності реалізуються в своїй діалектичній взаємодії й об'єктивне, тобто, те, що існує, яке містить у собі минуле-сучасне; й суб'єктивне як вияв цілокупності

сутнісних сил людини, що реалізується в її ставленні до власного “Я”, до інших людей, навколишнього світу загалом. Людина в процесі діяльності визначає певну річ, виявляє власне відношення до неї. Річ у цьому процесі постає предметом, який існує “для суб’єкта” та “для себе”. Це не є розвитком так званої “матеріальної діяльності”, а вдосконаленням самої людини та соціокультурного простору (А. Швейцер). Людина обирає (“інтенціональність” – Е. Гуссерль) сама для себе існуючі духовні цінності. Такий вибір може бути як світським, так і релігійним. Те, що стосується світського вибору людини, він має характер визначення ставлення до себе, до людей, світу. Таке ставлення є моральнісним, що й виявляє рівень саморозвитку суспільної сутності людини, рівень цілісного освоєння та засвоєння довкілля.

Релігійний вибір як такий виявляє себе не стільки через форми існування спільноти, скільки через відношення до Абсолюту, до Бога. Саме через це й відбувається реалізація зв’язків у конкретній дійсності, “обожнюється” сама людина. Можна сказати, що релігійний вибір як такий є присутнім у душі кожної людини, це є те, що нічим не замінюється. На думку архімандрита Кіпріана (Керна), “святі отці” вбачали призначення людини в її обоженні, яке, на думку св. Григорія Богослова, полягає в тому, щоб, “подолати плоть і протидіяти їй”, постати Богом і духом, з’явитися в чині світлоносного янгольського образу” [1, с. 101].

Необхідно наголосити на тому, що важливою є теза не про протидію плоті, а про активність моральної волі людини. Коли людина діє, тоді вона й виявляє суб’єктивну волю в існуючому бутті. Такий підхід дозволяє виявити спільне у світському та релігійному виборі. Вірно підкреслюють можливості такого підходу автори навчального посібника “Історія релігій” (В. Лубський, В. Козленко, М. Лубська, Г. Севрюков), що “свобода релігії має як внутрішній, так і зовнішній аспекти вияву, а саме: свободу вибору певного *релігійного світогляду і публічне сповідання релігії*”. І далі: “... ще в перші десятиліття свого існування християнська Церква вважала, що справжня релігійна совість *не може існувати потаємно*, а має виявляти себе зовні. Більше того, вона визнавала еретиками тих із прихильників християнства, хто заперечував необхідність зовнішнього вияву своїх релігійних переконань, вважаючи достатньою лише внутрішню (у совісті) належність до християнства” [7, с. 592].

Такий вияв є вчинком людини. У виборі людини виявляються її наміри, які є субстанціональною характеристикою самого вчинку. Дійсно, у вчинку виявляються спрямованість людини, її потреби, пристрасті, прихильності. Можливості задоволення, в такому випадку, постають правом кожної людини, надають “вихід” її суб’єктивності. Вся етична традиція, від Античності, Нового часу – Гоббса, Спінози, Гольбаха, Гельвеція, представники німецької класичної філософії – Кант, Гегель, Фіхте, Шеллінг; отці церкви – Василь Великий, Іоанн Златоуст, Григорій Нисський – розрізняють поняття “блага” і “добра”. Чому виникло це питання як у релігійній, так і в філософській традиціях?

Справа полягає в тому, що категорії “блага” надається особистісно-аксіологічна наповненість, яка

не співпадає з категорією «добра». Категорія “блага” аналізується не як моральна категорія, а як приналежність до етичної свідомості, як вираз ціннісного ставлення до світу. Благо виступає як збереження “життя заради життя”, як збереження людини і всього людства, тобто категорією як релігії, так і біоетики. Задоволення людини власним життям є щастям, насолодою від перебування в світі, а благо – це задоволення від буття спільноти. Те ж, що стосується добра, його треба ще пізнати за допомогою совісті. Не випадковим є спільний підхід до категорії «добра» у представника німецької класичної філософії Г. Гегеля та засновника російської традиції “філософії всеєдності” В. Соловйова. Добро необхідно виправдовувати, тобто реалізовувати у діяльності в повсякденності. Інший російський мислитель, Ф. Достоєвський, теж буде наполягати на такому розумінні добра – дуже легко любити “далеких”, але дуже важко любити “близких”. Тому й поняття «совісті» і в релігійній, і в філософській традиціях виступає як “обмеження”, внутрішнє обмеження людини щодо злих, несправедливих вчинків. “Обмеженням” може виступати і Абсолют, і Бог, і суспільство. Але совість завжди пов’язана з внутрішнім світом людини, її ставленням.

Йдеться про завдання актуалізації сутності людини, пошук шляхів такої актуалізації. Ідея людини постає втіленням Абсолюту (це головна ідея Псевдо-Діонісія Ареопагіта, Майстера Екхарта, Миколи Кузанського). Існує таємна передвизначеність людини до реалізації нескінченної досконалості. Ця тема яскраво висвітлена в апокрифічному Євангелії від Фоми – у положенні про «внутрішню людину» й така людина мусить бути втіленою. Людина – це мікрокосм (Григорій Сковорода, Вол. Соловйов), вона внутрішньо пов’язана з Богом, Абсолютом; з істиною як духовною єдністю. Загалом, на нашу думку, виникає й інша проблема, що є важливою як для релігії, так і для біоетики, – інтеграція сутності та існування. Для такої інтеграції важливими є не тільки душа людини, й почуття, думки, бажання, але й спільнота, й спільність.

Через це необхідно проаналізувати ті цінності, що функціонують в аспекті існуючих процесів у сучасній Україні. Тому можна говорити про проблему (в широкому сенсі цього слова) духовного світу людини. В такому аспекті моральне перебуває у взаємозв’язку з релігійним, онтологічним, гносеологічним, метафізичним, психологічним аспектами. В цьому зв’язку обґрунтованою є думка академіка В. Шинкарука, який пов’язував світогляд із самосвідомістю людини: “Світогляд – це суспільна самосвідомість людини. Він визначає ціннісну орієнтацію людини в світі, віддзеркалює дійсність крізь призму її (людини) цілей та інтересів...” [14, с. 98]. Світогляд – це практична свідомість, система загальних знань, оцінок, імперативів. Така практична свідомість відшукує свою життєздатність саме в суперечностях суспільного буття, у взаємовідносинах у суспільстві, у взаємовідносинах спільноти з природою, людини зі світом. Вона й визначає всі форми теоретичного осмислення, включаючи філософію, релігію, етику, естетику і т.д. Світогляд є цілісним, через те, що він виявляє ставлення до життя, оцінює та нормує його і при цьому обов’язково керується певними ідеями (блага, справедливості,

краси і т.д.), він є унікальним. У цьому плані в самому світогляді можна виділити такі рівні, як біоетичний, релігійний, правовий, естетичний.

Коли йдеться про формування світогляду сучасного українського народу, то слід наголосити на необхідності формування моральності. Моральність як така є присутньою в будь-якому аспекті людської діяльності. Коли ми аналізуємо ставлення до особистості та до соціальних умов її життя, порівнюємо це ставлення з уявленнями про гідність, чесноти, права, критерії ціннісних орієнтацій, а також із духовним смыслом існування людини та людства – завжди виникають проблеми моралі та моральності. Будь-яка соціальна проблема може постати проблемою моральною (духовною).

Всі явища, події, процеси, що відбуваються в суспільстві, люди оцінюють як добро чи зло. В такий спосіб і формується або активна, або пасивна позиція щодо конкретних подій. Виникає необхідність в осмисленні й самої дії людини, і кордонів цих дій. Отже, можна констатувати наявність світогляду рефлексивного рівня, який підкреслює цінність життя людини, її цілісності. В такому розумінні наша молодь є тією особливою групою, від якої залежить майбутнє України, розбудова громадянського суспільства. Такий процес розбудови, як свідчить досвід країн Західної Європи, має покладатися на ціннісні орієнтації, які формують позицію людини, її «входження» до соціального, релігійного, політичного, економічного простору. Громадянське суспільство – це, перш за все, гарантії самореалізації особистості, її потреб та інтересів, її свободного вибору. Тому й виникають питання політичного, соціологічного, релігійного, історичного, психологічного, культурного та інших аспектів буття української спільноти.

Якщо звернутися до російської релігійної філософії – до слов'янофілів та В. Соловйова, то в їхній творчості ідеї представника німецької класичної філософії Ф. Шеллінга трансформуються у «соборність» та «філософію всеєдності» – як цілісність системи, а людина і людство підносяться до Бога завдяки моральності. Для М. Бердяєва основними проблемами є проблеми індивідуальності, самопізнання та самоусвідомлення. Щодо теоретико-методологічних засад дослідження проблем релігії й біоетики, то важливою є теза про пошуки цінностей у собі, що означає формулювання ідеї «трансценденції Я», виходу поза межі речей, розвинуто уяву людини. «Інші світи» (М. Бердяєв, Л. Шестов, С. Франк, Г. Сковорода, І. Франко) постають вищими цінностями – любов'ю, красою, дружбою, справедливістю. Вищезазначені мислителі вважали, що тільки завдяки безмежній вірі в саму себе, на «власному ґрунті», людина наближається до самореалізації як духовної істоти. Вочевидь, є сенс приєднатися до тієї традиції, яку висвітлив В.Р. Поттер [9], який розглядав біоетику як науку про моральнісне ставлення до всього живого, як науку нового типу, в основі якої закладені джерела загальнолюдської моральності. Біоетика – це принципово новий досвід в історії науки, оскільки своїм змістом вона претендує на теоретико-методологічне узагальнення філософських проблем, що виникають в зв'язку з розвитком біології й медицини.

На нашу думку, визначення наукового статусу біоетики ґрунтується на методології міждисциплінарного підходу. Міждисциплінарний підхід у біоетиці висвітлює кардинально новий рівень синтезу теорії та практики різноманітних наук, що виходять на вирішення проблеми збереження людини і людства на планеті Земля. Особливість прояву цього підходу, по-перше, виходить із міждисциплінарної природи біоетичного знання. По-друге, зі складності біоетичних дилем, що не вирішуються ані класичною етикою, ані медичною деонтологією, ані релігійною мораллю. Вирішального значення в міждисциплінарній методології набувають філософія й етика, що допомагають вирішувати проблеми біоетики, при цьому здійснюється перехід зі сфери теоретичного знання у сферу знання практичного. Феноменальність біоетичного світогляду полягає в тому, що він віддзеркалює розмаїття сучасних наукових підходів до людини, до соціуму, до природного середовища. Біоетичний світогляд – це реалізація цілісного уявлення про людину, в якому з нових позицій виступають такі традиційні філософські проблеми, як визначення атрибутивних рис людини, її сутнісних сил, межі життя і смерті. Отже, біоетичний світогляд – це цілісна система поглядів та уявлень про людину, в межах якої екзистенціальні прояви сутності людини визначаються як етичні цінності.

В якості особливостей біоетичного світогляду слід виділити нагальну потребу людства осмислити та бути готовим на практиці до прийняття рішень, що пов'язані з проблемою виживання людства. Філософські й релігійнонаукові аспекти біоетичного світогляду пов'язані з тим, що в сучасності й біологія, й медицина створюють дихотомію людського буття. Людина починає усвідомлювати, що за допомогою біомедичних технологій вона може маніпулювати власним життям – може давати життя (репродуктивні технології); змінювати якісні параметри (генні технології, трансплантація органів); регулювати процеси смерті (реанімація, методи паліативної терапії, евтаназія). Сьогодні також демонструє можливість для людини стати безсмертною – технологія клонування. Отже, такі технології формулюють у біоетиці питання про буття людини і соціуму та переводять їх у практичну площину – бути чи не бути? Слід наголосити, що саме з такою постановкою питання й пов'язано те, що в біоетиці такі філософсько-релігійнонаукові категорії, як «людина», «особистість», «життя», «смерть», «безсмертя» та інші набувають нового контексту. Ці категорії вже неможливо осягнути в межах існуючого світогляду і в межах класичної етики. Тому біоетика й ставить нове завдання перед філософією, релігійнознавством, психологією – по-новому визначити такі поняття, як «людина», «життя», «живе», «неживе» та ін., прояснити, з якого рівня організації живого субстанціоналізується людина та ін. Сучасний період в історії людства – це гостра потреба філософсько-релігійнонаукового осмислення проблем самоідентифікації, самореалізації; демаркації категорій «життя» і «смерть»; визначення понять «пре-ембріон», «клон». Окрім того, філософія має своїм завданням посилення гуманістичної спрямованості біоетики.

Необхідно зазначити, що моральнісний вибір у біоетиці, у багатьох випадках, не є завершеним, тобто

прийняття моральнісного рішення здійснюється в конкретній життєвій ситуації і пов'язаний із таким рішенням людини, що ґрунтується на індивідуальному моральнісному досвіді та суб'єктивному розумінні дилем біоетики. Саме тому сьгодні перспективи біоетики дослідники пов'язують із розробкою біоетичного світогляду, в основі якого буде етична теорія, що базується на нових формах гуманізму й яка концентрується навколо концепції «моральності прав» і «моральності відповідальності». Моральнісні проблеми в біоетиці виникають через суперечності між відповідальністю і правами людини, а абсолютизація індивідуальних прав людини у вирішенні основних біоетичних проблем – життя і смерті, репродукції та ін., може призвести людство до загибелі. Біоетика потребує вироблення нової концепції відповідальності, що максимально буде враховувати права людини щодо прийняття доленосних рішень. Нове бачення проблеми моральнісного вибору в біоетиці виникає тоді, коли відбувається зіткнення принципів природничого знання з принципами етики, коли виникає загроза життю, існуванню людини і людства, загроза невід'ємним правам людини.

Висновок

Сучасний світ демонструє, що в зв'язку з бурхливим розвитком біології й медицини, традиційні релігії вимушені вступати до діалогу щодо фундаментальних світоглядних проблем. Очевидною є активна взаємодія біоетики з релігією і мораллю. Усвідомлення учасниками діалогу деяких, достатньо трагічних, перспектив людства робить біоетику ще більш значущою, допомагає подолати вузькі обрії локальних, традиційних цінностей, що є характерними для кожної релігії, й звернутися до пошуків загальнолюдських цінностей. У сьогоденні складається унікальна, неповторна ситуація – відбувається пошук компромісу у зіткненні двох підходів: науково-практичного і релігійного. Тут важливим є, що звертання конфесій до біоетичної проблематики пов'язано не з потребами в науковому обґрунтуванні цих проблем, але в зв'язку з перетинанням проблем біоетики з проблемами релігії, релігійної практики і дійсним життям. Сучасний стан міжконфесійного діалогу свідчить, що релігія не настільки модернізувалася, щоб погодитися на наукове обґрунтування екзистенціальних проблем. Біоетика і релігія знаходяться на різних світоглядних позиціях, але

їхні представники вважають себе не противниками, а союзниками. Свідченням цього є, наприклад, позиції православної релігії щодо переривання вагітності, трансплантації серця та ін.

Список літератури

1. Архимандрит Киприан. Антропология св. Григория Паланы // Цит. по: Философия: учебник для вузов. – М.: Юнити-Дана, 2001. – 677 с.
2. Вековщина С. В., Кулиниченко В. Л. Биоэтика: начала и основания (Философско-методологический анализ). / С.В. Вековщина, В.Л. Кулиниченко. – К.: Сфера, 2002. – 152 с.
3. Денисенко С.В., Глебова Л.Ю., Назаренко, С.М. Біоетичні питання експериментів на тваринах /С.В. Денисенко, Л.Ю. Глебова, С.М. Назаренко. – Вісник Української медичної стоматологічної академії. – 2006. – № 3. – С. 186-189.
4. Зґречча, Е., Спаньоло А. Дж., П'єтро, М. Л. та ін. Біоетика / Переклад з італійської В.И. Шовкун: Підручник./ Е. Зґречча, А.Дж. Спаньоло, М.Л.П'єтро та ін. – Львів: Медицина і право, 2007. – 672 с.
5. Кулиниченко В.Л. Современная медицина: трансформация парадигм теории и практики: (Филос.-методол. анализ)/В.Л. Кулиниченко. – К.: Центр практичної філософії, 2001. – 240 с.
6. Кемпбелл А., Джиллетт Г., Джонс Г. Медицинская этика: Пер. с англ.: Учеб. пос. – Под ред. Ю.М. Лопухина, Б.Г. Юдина./ А. Кемпбелл, Г. Джиллетт, Г. Джонс. – М.: ГЗО-ТАР-МЕД, 2004. – 400 с.
7. Лубський В.І., Козленко В.М., Горбаченко Т.Г. Соціологія релігії: Курс лекцій. /В.І. Лубський, В.М. Козленко, Т.Г. Горбаченко. – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 203 с.
8. Попов М.В. Аксиология і медицина (Проблема цінностей і медицина). / М.В. Попов. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 284 с.
9. Поттер, В.Р. Биоэтика: мост в будущее / В.Р. Поттер. – Под ред. С.В. Вековщиной, В.І. Кулиниченко. – К.: Издатель Карпенко В.М., 2002. – 216 с.
10. Сенюта І. Біоетичне законодавство України: перспективи становлення та розвитку / І. Сенюта. – Вісник Львівського університету. – Серія юридична. – Львів, 2006. – Вип. 42. – С. 42-49.
11. Сенюта І. Правові основи біоетики / І. Сенюта. – Формування особистості студентів як майбутніх фахівців лікарської справи, працівників охорони здоров'я та інших соціально-орієнтованих установ у контексті біоетики: [Матеріали міжнар. наук.-практ. конф.; Львів, 6-7 берез. 2003 р.] – Львів, 2003. – С. 150.
12. Терешкевич, Г. Розвиток біоетики в Україні (державно-управлінський аспект): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління./Г. Терешкевич. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 2004.-20 с.
13. Требования биоэтики: Медицина между надеждой и опасениями: Сборник статей. / Под ред. Ф. Бриссе-Виньо, при уч. Б. Ажшенбом-Бюфти: Пер. с фр. – К.: Сфера, 1999. – 248 с.
14. Шинкарук В.И. Мирозозрение. Наука. Философия / В.И. Шинкарук. Философские науки. – 1978. – № 1. – С. 90-101.

I. В. Шавріна

БІОЕТИКА І РЕЛІГІЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття посвячена аналізу тих проблем, которые являются общими для биоэтики и религии. Особое внимание уделяется проблеме нравственного выбора человека, который может иметь как светский, так и религиозный характер. Рассматривается одна из главных проблем биоэтики – формирование биоэтического мировоззрения, которое связано с нравственным выбором, нравственным ответственностью и нравственным правом человека. Анализируется актуальность проблем религиозного плана для биоэтики как науки нового цивилизационного общества.

Ключевые слова: биоэтика, религия, человек, личность, право, ответственность, выбор, нравственность, жизнь, смерть, биотехнологии.

I. Shavrina

BIOETHICS AND RELIGION: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF THE STUDY

The paper analyzes the problems common to bioethics and religion. Particular attention is paid to the choice of moral rights being secular and religious in nature. One of the main problems of bioethics – the formation of bioethical outlook is discussed. It is associated with the moral choice, moral responsibility and moral human right. The author analyzes the relevance of religious research for bioethics as a new science of civilized society.

Key words: bioethics, religion, people, person, right, responsibility, choice, morality, life, death, biotechnology.